

Ali Fuad Erden'in Askeri Tarih Çalışmalarına Dair Bir Değerlendirme

An Appraisal on Military History Works of Ali Fuad Erden

<https://doi.org/10.52792/tws.1180462>

Tibet ABAK

Araştırma Makalesi

¹ Dr. – Antalya Bilim Üniversitesi.

ORCID: 0000-0002-3714-5743

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Tibet ABAK

Bu makalede geçen görüşler yazarın kendisine aittir, hiçbir kişi ve kurumu bağlamaz.

E-posta/E-mail:

tibet.abak@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

26 Eylül 2022

Revizyon talebi/Revision

Requested:

26 Ekim 2022

Son revizyon /Last revision:

28 Ekim 2022

Kabul tarihi/Accepted:

29 Ekim 2022

Atıf/Citation:

Abak, Tibet. "Ali Fuad Erden'in Askeri Tarih Çalışmalarına Dair Bir Değerlendirme". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 3, no. 2 (2022): 169-189.

Özet

Bu makale, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yetişmiş önemli subaylardan Ali Fuad Erden'in askeri tarih çalışmaları üzerine bir değerlendirmedir. Üç farklı dönemde (II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet) eserlerini yayınlamış olan Ali Fuad Erden, faydacı bir anlayışla, modern subaylara yönelik olarak öğretici bir dille bu eserleri kaleme almıştır. Avrupa dillerine hâkimiyeti sayesinde ele aldığı harpleri çok yönlü inceleyen yazar, nakilci bir yazım tarzı kullanmamış, elde ettiği bilgileri irdeleyerek gerektiği yerde tashihler yapmıştır. Onun eserlerinde savaş, hazırlık safhasından muharebelerin icrasına, neticelerine değin bir bütün olarak, kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Öğretici amaçlarla yazılmış olduğu için tüm eserlerinde gerek metin aralarında gerekse ayrı kısımlar olarak mütalaalarına yer vermiştir. Suriye Cephesi'ndeki hatıralarını faydacı bir anlayışla yazmamış olmasına rağmen, orada da aynı yöntemleri uygulamıştır. Tüm eserlerinde kumandanlık becerilerinin, muharebelerde kullanılan taktiklerin, dolayısıyla subayların eğitimi olmalarının önemini vurgulamıştır. Ali Fuad Bey'in eserlerinin incelenmesi hem ele alınan harplerin tetkiki hem de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e askeri tarih çalışmalarının gelişiminin takip edilmesi açısından faydalıdır.

Anahtar Kelimeler: Askeri tarihçilik, Ali Fuad Erden, 93 Harbi, Rus-Japon Harbi, Suriye Cephesi

Abstract

This article is an assessment of the works of Ali Fuad Erden, a late era prominent Ottoman officer, on military history. Ali Fuad Erden, who published his works in three different eras of Abdulhamid II, Young Turks, Republican, used didactic approach in narration as his aim was pragmatic: to educate young, modern Ottoman officers. Thanks to his knowledge on several European languages, he could examine the wars multilaterally, from different perspectives. It should be noted that Ali Fuad Erden did not cite verbatim his sources, but instead he corrected them when it is necessary. Wars were discussed in his books comprehensively; from military preparations to combats, to outcomes. As the aim was pragmatic, he included his remarks both within the text and in separate sections. Although the author did not write his memories about the Syrian front with the same pragmatic goal, methods applied in that book were the same. He emphasized in all his works the importance of the knowledge and skills of commanders, tactical maneuvers in combats, so the education of officer corps. The examination of Ali Fuad Erden's works is beneficial both for studying the related wars, and tracing the development of military history studies from the late Ottoman to the Republican periods.

Key Words: Military Historiography, Ali Fuad Erden, The Russo-Turkish War (1877-1878), Russo-Japanese War of 1904-1905, The Syrian Front

GİRİŞ

Ali Fuad Erden (1883-1957), II. Abdülhamid devrinde yetişmiş (Harp Akademisi'nden 1904'te mezun olmuştur), II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren imparatorluğun Suriye ve Yemen gibi uzak bölgelerinde görev yapmış, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi öncesi Paris askeri ataşeliğinde bulunmuştur. En faal görevini I. Dünya Savaşı yıllarında Suriye Cephesi'nde Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Kurmay Başkanı olarak ifa etmiştir ki, buradaki hatıralarını yayınlamıştır. Ardından Hicaz'da ve Şeria'da 8. Kolordu Komutanlığı yapmıştır. 1918 yılında hastalanması üzerine tedavi amaçlı olarak Karpat Dağları'nın güneyindeki – o zaman Macaristan sınırları içerisinde – Tatra'ya gitmiştir. Tatra'nın ateşkes sonrası Slovakya havalisine dâhil olması, Çekoslovakya'nın bağımsızlığının İtilaf Devletlerince tanınması ve Çek lejyonların bu devletlerin safına katılması üzerine, kendi ifadesiyle “düşman bir memlekette düşman bir subay” haline gelmiştir. Böylece tedavisi tamamlanmadan İstanbul'a dönmüş ve Milli Mücadele yıllarını hasta olarak burada geçirmiştir¹. Hastalığı sebebiyle Milli Mücadeleye katılma çağrısına olumlu cevap veremediğini ifade eden Ali Fuad Erden, eğer tedavi için İsviçre'ye gönderilmiş olsaydı, az zamanda iyileşeceğini ve bağımsızlık savaşına katılmış olacağını iddia etmiştir.²

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e giden süreçte yetişen subay kadrosunun bir üyesi olan Ali Fuad Erden'in, Milli Mücadeleye katılmamış olmaktan dolayı askerlikle ilişkisi kesilmiş, ancak daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın talebiyle bu karar kaldırılmıştır.³ Cumhuriyet Dönemi'nde Genelkurmay Harp Tarihi Şubesine atanan, ardından İzmir Müstahkem Mevki Kumandanlığı gibi görevlerde bulunan Ali Fuad Erden, en uzun görevini Harp Akademisi Komutanı olarak yapmıştır (1931-1943). Bu görevi sırasında, 15 Ekim 1941'de General Hüseyin Erkilet ile Almanya'ya giderek Hitler ile görüşen heyette yer almış, Türkiye'ye döndüğünde Hitler ile ilgili notlarını dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunmuştur⁴. Bu ziyaret hakkında yazılan bir Alman istihbarat raporunda Erden'in stratejik ve taktik bilgisi açısından Türkiye'nin en önemli generali olarak tanımlandığı görülmektedir⁵. Ali Fuad Erden, 1945 yılında Askeri Yargıtay Başkanlığına atanmış, 1947 yılına değin bu görevi sürdürmüştür⁶. 1948 yılında Orgeneral rütbesiyle ordudan emeli olan Erden'in Milli Mücadeleye katılmamış olmanın yarattığı hislerden hiç kurtulamadığı görülmektedir. Bunun kendisi için her zaman kanayan derin bir yara olduğunu söyleyen Ali Fuad Erden, şu anısını aktarmıştır: “1941 senesinde, altı yaşındaki kızım Ayla bana sordu: ‘Baba! Senin madalyan yok mu? Sen, Atatürk'ün, İnönü'nün yaptıkları savaşta bulunmadın mı?’ Babasının Bağımsızlık Savaşında bulunmamış olması kızıma pek ağır geliyordu. Ayla'nın sorusu yüreğime işledi.”⁷

Ali Fuad Erden'in Milli Mücadeleye katılmamış olmasına rağmen Cumhuriyet Dönemi'nde üst düzey görevler yapmasını sağlayan etkenin onun bilgi birikimi ve entelektüel kişiliği olduğu iddia

¹ Hazal Düzen, Ali Fuad Erden'in İstanbul'a dönünce işgal sebebiyle evinin yandığını öğrendiğini, bunun hastalığını daha da kötü hale getirdiğini iddia etmektedir. Bkz. Hazal Düzen, “Orgeneral Ali Fuad Erden'in Hayatı ve Faaliyetleri (1883-1957)” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2022), 15.

² Ali Fuad Erden, *İsmet İnönü*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999), s. 153.

³ A.g.e., s. 53.

⁴ Mumcu'ya göre Erden Almanların zaferine kesin olarak inanmakta ve I. Dünya Savaşı yıllarındaki müttefikliğe çok önem vermektedir. Bkz. Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993), s. 40.

⁵ A.g.e., s. 38.

⁶ 1945-46 yıllarında bu görevde bulunan Erden, dönemin ünlü Irkçılık-Turancılık davasında, sanıklara verilen mahkumiyet kararını bozan heyetin başında yer almaktadır. Düzen, a.g.e., s. 35.

⁷ Erden, a.g.e., s. 154.

edilebilir. Askeri öğrencilik yıllarından itibaren Fransızca ve Almanca askeri, siyasi, felsefi kitaplar okuyan Ali Fuad Bey,⁸ Harp Akademisi'nden mezun olmasının akabinde askeri tarih alanında yayın çalışmalarına başlamıştır. Bilindiği üzere o zamana değin Türkiye'de harp okullarının kitap ihtiyacı genelde Fransızca ve Almanca tercümelere dayanmaktaydı.⁹ Nasıl ki, Napolyon karşısında alınan yenilgi sonucu Prusya'da mağlubiyetin sebeplerini incelemek amacıyla harp tarihi çalışmaları kurumsallaştırılmaya başlandıysa, Türkiye'de de 93 Harbi'nde alınan yenilgi gibi olayların harplerin incelenmesine ilgiyi ve ihtiyacı arttırdığı söylenebilir. Nitekim bu anlayış Ali Fuad Bey'in tüm eserlerine yansımaktadır. Prusya geleneğini benimseyen öğretici bir dille eserlerini kaleme alacaktır.

Ali Fuad Bey'in eserleri iki ayrı başlıkta ele alınabilir: (1) Doğrudan askeri tarih çalışması olarak modern subayların eğitimi için yazılmış olanlar; (2) Hatıralarını aktarmak amacıyla kaleme alınmış olup, askeri tarih incelemelerinde yararlanılabilecek olanlar.

Bu çalışmada ağırlıklı olarak birinci başlıktaki eserler incelenecektir. Yazarın Suriye'deki hatıraları ise makalenin son kısmında konu edilecektir. Türk askeri tarih yayıncılığına oldukça hacimli eserleriyle katkıda bulunmasına rağmen, bu zamana değin Ali Fuad Bey'in eserlerini, doğrudan konu alan bir çalışma yapılmamıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e giden süreçte Türkiye'de askeri tarihçiliğin gelişimi, kaynakları, harplerin nasıl incelendiği ve yorumlandığı hakkında bir fikir vermektedir.

Musavver 1904-1905 Rus-Japon Seferi

Osmanlı tarihine dair akademik okumaların yabancı kaynaklardan veya tercümelere dayanarak yapıldığı bir dönemde Uzakdoğu'da yaşanan Rus-Japon Savaşı (1905) hakkında bir eserin kaleme alınmış olması istisnai bir durumdur ve önemlidir. 5 cilt ve 1588 sayfa olan bu oldukça hacimli eser yaklaşık üç yıllık bir zaman zarfında yazılmıştır. Ali Fuad Bey gerek eserin başında, gerekse metin aralarında bu savaşı kaleme almasının sebeplerini açıklamıştır. Söz konusu savaşın tüm memleketlere tesir ettiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Dünyanın bir köşesinde bir harp zuhur edince, aksi tesirleri derhal her tarafta hissedilmeye başlanmaktadır... Vaktiyle herhangi bir hükümette vukua gelen karışıklıklar diğerlerine hemen hiç zarar vermezken, şimdi böyle değildir. Dünyada hiçbir hükümet yoktur ki, kendisinde vukua gelecek karışıklıklar ile diğerlerine ve bilhassa medeni memleketlere tesir etmiş olmasın.

Ali Fuad Bey, "iki büyük devletin savaşı" olarak tanımladığı bu olaydan Osmanlı Erkan-ı Harbiye'sinin önemli dersler çıkarabileceğini ileri sürmüştür.

Eserin planı incelendiğinde; öncelikle giriş kısmında Rusya ve Japonya'nın Uzakdoğu'daki genel politikaları esas alınarak savaşa yol açan Mançurya ve Kore üzerindeki Rus-Japon çekişmesinin gelişimi özetlenmiştir.¹⁰ Ardından Japonya ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Burada Rusya'ya nispeten hakkında çok az bilgi sahibi olunan Japonya'nın coğrafi koşulları, genel tarihi,

⁸ A.g.e., s. 14-15.

⁹ Osmanlı'da askeri tarihçiliğin gelişimi için bkz. Ahmet Özcan, "Askeri Tarih, Tarihsel Gelişimi, Yazarlar ve Okurları Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Journal of War Studies* 1, no. 1 (2020), s. 14-17.

¹⁰ Ali Fuad, *Musavver Rus-Japon Seferi*, 1. Cilt, (İstanbul: Kitaphane-i İslam ve Askeri, 1321), s. 4-17.

mevcut siyasi ve sosyo-ekonomik koşulları, yaşam tarzı hakkında bilgi verilmiş, Japonya'nın Rusya'ya yenebilecek kapasiteye nasıl ulaştığı analiz edilmeye çalışılmıştır.¹¹

Bir sonraki bölümde doğrudan harp tarih konularına girilerek Japonya'nın kara ordusu ve donanmasının savaş öncesindeki durumu, coğrafi yapısının savaş durumunda sağlayacağı avantajlar göz önüne alınarak incelenmiştir. Sözelimi, Japon donanmasının ana harekât alanını teşkil eden iç denizin oldukça emin bir sığınak olması hasebiyle donanmaya fevkalade bir hareket serbestliği sağladığı, Asya sahiline yakın olması sebebiyle burada kolaylıkla taarruz harekâtı gerçekleştirebileceği gibi hususlar ortaya koyulmuştur.¹² Savaşın seyrine binaen donanmanın durumuna büyük önem atfedilen eserde, Japon donanmasını tüm deniz gücünü nitelikleriyle (gemilerin tonajı, sürati, mürettebat sayısı vs.) gösteren bir cetvele de yer verilmiştir.¹³ Kara ordusuyla ilgili olarak ise en fazla vurgulanan husus, Alman ordusundaki sistemin örnek alınmasıdır. Askeri okullar ile Japon asker ve subaylarının vasıflarının anlatıldığı kısımda Japon talimnamelerinin esasının Alman talimnameleri olduğu, Japon askerinin talim ve terbiyesinin Alman sisteminin mükemmel bir örneği olduğu dile getirilmiştir.¹⁴ Eserin diğer bölümlerinde de Japon ordusundaki Alman tesirinin altı çizilmiştir. Sözelimi Japon muharebe tarzının tamamen Alman manevralarında takip edilen esasları andırdığı, bu esasların güçlü bir özgüvene ve her ferдин silah arkadaşlarına duyduğu büyük güvene bağlı olan cepheden şiddetli taarruzlara dayandığı dile getirilmiştir. Japonlarda bu karşılıklı güvenin ve disiplinin olduğu eklenerek, Japon askeriyle Alman askeri arasında koşutluk kurulmuştur.¹⁵ Bunun vurgulanmış olmasını, eserin yazıldığı dönemde Türk Erkan-ı Harbiyesi'ndeki Alman etkisiyle de ilgisi olduğu iddia edilebilir.

Japonya'nın ardından Rusya'nın genel durumu incelenmiştir, fakat Japonya'da olduğu kadar ayrıntıya girilmeden, daha çok savaş öncesi genel resmi verilmeye çalışılmıştır. Rusya'nın Uzakdoğu'ya doğru genişleme siyaseti genel hatlarıyla anlatıldıktan sonra Rus ve Japon hükümetleri arasındaki münasebetlerin tarihi ve savaşın sebepleri incelenmiştir.¹⁶ Ardından savaşın cereyanına geçilmiştir.

Savaşın seyri kronolojik bir şekilde, harp ceridesini andırarak şekilde aktarılmıştır. Muharebelere katılan kara ve deniz birliklerinin mevcudu, tarafların yaptıkları hazırlıklar, kullandıkları silahların teknik özellikleri, istihkâm ve mevzilerin durumu nakledilmiştir. Burada yapılan hazırlıkların yeterliliğine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Bunun yanında savaş sırasında ordu kumandanlarının gönderdikleri emirler, yolladıkları telgraflar ve talimatnameler doğrudan aktarılmıştır. Muharebe anlatımında birliklerin sevk ve idaresi, ikmal durumları, harekâtların icrasında tarafların verdiği zayıflar yer almış, ayrı ayrı muharebelerde harekâtlardaki başarı ve yenilgi sebepleri askerlik bilimi açısından açıklanmaya çalışılmıştır. Muharebe alanındaki mücadeleyle ilgili okuyucunun ilgisini çekebilecek, anlatımı zenginleştiren ayrıntılara da yer verilmiştir. Sözelimi Japonların Rus müdafaa hatları önündeki tel örgüleri sürünerek geçerken bunları kesme çabaları, Rusların süngü hücumunun yarattığı manevi kuvvet¹⁷, Rus askerlerinin

¹¹ A.g.e., s. 19-69.

¹² A.g.e., s. 71, 76.

¹³ A.g.e., s. 112-115.

¹⁴ A.g.e., s. 92.

¹⁵ Ali Fuad, *Musaver Rus-Japon Seferi*, 5. Cilt, s. 1582.

¹⁶ Ali Fuad, *Musaver Rus-Japon Seferi*, 1. Cilt, s. 188-198.

¹⁷ Ali Fuad, *Musaver Rus-Japon Seferi*, 5. Cilt, s. 1560.

muharebe alanındaki halet-i ruhiyesinin değişkenliği¹⁸ gibi konuların aktarımı harp ceridesini andıran anlatımı zenginleştirmiş, daha edebi kılmıştır. Hatta “fasl-ı menakıp” adlı ayrı bir bölümde savaş sırasında Japon askerlerinin gösterdikleri kahramanlıklar hikâyeci tarzda işlenmiştir.¹⁹

Muharebelerin anlatımında kullanılan kaynaklar incelendiğinde, bilhassa Fransız gözlemcilerin izlenimlerine, Rus ve Alman subayların savaşa dair değerlendirmelerine atıf yapıldığı görülmektedir. Ali Fuad Bey'in Rusça bildiğine dair herhangi bir kayıt olmadığından, Rus subaylara ve Rus ordu yazışmalarına yaptığı atıflarda esas kaynağının Almanca ve Fransızca kaynaklar olduğu söylenebilir. Özellikle Alman Genelkurmayının yayınları eserde önemli yer tutmaktadır. Harbin anlatımı muharebe alanlarının, çarpışan askerlerin, kullanılan silahların çizildiği resimlerle ve krokilerle desteklenmiştir. Bu görsellerde donanma gemileri ve deniz muharebelerinin canlı tasviri ön plana çıkmaktadır.

Ali Fuad Bey, eserinin tamamı boyunca hedef kitlesi olan Osmanlı subaylarına Rus-Japon Savaşı'ndan askerlik bilimi açısından çıkarımları gereken dersleri aktarmaya çalışmıştır. Bütün esere sirayet eden öğretici dilin neticesi olarak muharebelerin sonuçlarına büyük önem atfedilmiştir. Harpte elde edilen neticelerde birliklerin konumu, oynadıkları roller incelenmiştir. Bunlardan yola çıkılarak 20. Yüzyıl muharebelerinin karakteristik özellikleri sıralanmıştır. “Muharebe-i cedidenin şekil ve manzarası” başlığı altında “mermilerin ıslıklarının toplanın gürültüsüne karıştığı” diyerek başlayan edebi bir anlatımdan sonra çağdaş muharebe alanı ve bu alanda askeri unsurların icra ettikleri hareketler tasvir edilmiştir.²⁰ Rus-Japon kara ve deniz muharebelerinden örnekler veren Ali Fuad Bey, bu örneklerle dayanarak modern muharebelerin geldiği durum hakkında çıkarımlarda bulunmuştur. Burada topçu, piyade, süvari sınıflarının muharebe alanındaki rolleri, etkili kullanımları örneklerle anlatılmıştır. Sözelimi “Topçunun kullanımına dair yeni şartlar” başlığı altında yeni toplanın daha uzun menzilli oldukları ve büyük süratle atış yapabildikleri, açık alanda şarapnel tesirinin çok yüksek olduğu belirtildikten sonra etkisiz kaldıkları alanlar belirtilmiştir. Avcı hendekleri veya müstahkem tepeler gibi hedeflere karşı etkisiz kaldığı ifade edilen modern topçunun, mutlaka piyade ile birlikte hareket etmesi gerekliliği vurgulanmıştır.²¹ Japon topçusunun hareketlerinden örnekler veren yazar, modern muharebelerde topçunun asıl fonksiyonunun düşmana zayıat verdirmekten ziyade düşman topçusunu mütemediyen ateş altına alarak piyadenin vazifesini kolaylaştırmak olduğunu yazmıştır.²²

“Süvarinin taktiksel kullanımı” başlığı altında Rus ve Japon süvarilerinin faaliyetlerinden örneklerle süvarinin modern savaşlardaki önemi hakkında mütalaa edildikten sonra piyade sınıfı incelenmiştir. Rus ve Japon askerlerinin mukayese edildiği bu kısımda piyadelerin muharebe alanındaki rolleri ve hareketleri detaylı şekilde anlatılmıştır. Piyade hücumlarının 15-20 kişilik aralarında geniş boşluklar bulunan küçük gruplar halinde icra edildiği, hücumların genelde geceleyin göğüs göğse çarpışmalar şeklinde vuku bulduğu, dalgalar halinde yapılan hücumlarda en öndekilerin tel örgüler, kurt kuyuları gibi engeller önünde çok fazla zayıat verdiği gibi hususlar aktarılmıştır.²³

¹⁸ Ali Fuad, *Musaver Rus-Japon Seferi*, 2. Cilt, s. 723.

¹⁹ Ali Fuad, *Musaver Rus-Japon Seferi*, 5. Cilt, s. 1457-1476.

²⁰ A.g.e., s. 1555.

²¹ A.g.e., s. 1504.

²² A.g.e., s. 1505.

²³ A.g.e., s. 1556

Yine topçu ile piyadeyi birlikte kullanmanın, birlikler arasındaki irtibatın ve müşterek hareketin ehemmiyeti muharebelerden örneklerle ortaya koyulmuştur.²⁴

Eserde savaştan mağlup çıkan Rus ordusunun aksayan yanları harpten elde edilecek dersler olarak görülmüştür. Rusların uğradığı hezimetin temel müsebbibi ordunun sevk ve idaresindeki noksanlar addedilmiş, bunlar sıralanarak okuyucu için öğretici olması istenmiştir. Tüm teknik ilerlemelere rağmen harpte asıl belirleyici unsurun insan olduğu, Rus ve Japon ordularını birbirinden ayıran en önemli etkenin bu olduğu belirtilmiştir. Ali Fuad Bey'e göre Japon ordusunda ordunun tüm kademelerinde birbirine güven üst seviyedeydi, Rus ordusunda ise bilakis yok denecek kadar azdı.²⁵ Yazar, bunun sebebini "Salahiyet" başlığı altında tartışmıştır. Üst rütbeli Rus subayların sorumluluk almaktan kaçındıkları, bürokratik işler arasında boğuldukları için doğrudan muharebe sahasıyla ilgili kararlar veremedikleri, tüm icraatı astlarına terk ederek onlardan mümkün olmayan görevler yerine getirmelerini istedikleri belirtilmiştir. Küçük rütbeli subayların ise talim ve terbiyelerinin eksik olduğu için kendilerine bağlı birlikleri haddinden fazla, gereksiz yere düşman ateşine maruz bıraktıkları, diğer birliklerle irtibatlarının noksan olduğu ifade edilmiştir. Bu durumun farkında olan Rus erleri, üstlerinin salahiyetinden emin olamadıklarından dolayı görevlerini yaparken heyecan duymamışlar, yaptıkları fedakârlıkların faydasız olduğuna kanaat getirmişler, bu da ordunun manevi kuvvetini oldukça zayıflatmıştır. Rus ve Japon ordusu hakkında bu tür karşılaştırmalar yapılırken bilhassa Rus ordusunda görev yapan küçük rütbeli subayların anılarına, konu hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir.²⁶ Böylece eser muharebelerdeki insan faktörü, yani sevk ve idarenin önemi vurgulanarak noktalanmıştır.

Osmanlı-Rus Seferi

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı son büyük savaş olmuş, Ruslar karşısında alınan hezimet sonrası devletin Balkanlardaki hâkimiyeti, Makedonya olarak adlandırılan Rumeli toprakları hariç sona ermiştir. Osmanlı devlet adamları ve erkan-ı harbi için Balkan Savaşları öncesi yaşanan en büyük travma olan bu olay, derin izler bırakmıştır. Gerek Rusya'da, gerekse Avrupa'da XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren üzerine pek çok çalışma yapılan 93 Harbi, Osmanlı'da nispeten ihmal edilmiş, daha çok savaşa katılan kumandanlar tarafından sonraki yıllarda bazı eserler kaleme alınmış veya tercüme yapılmıştır.²⁷ Ali Fuad Bey ülke içerisinde 93 Harbi'nin tetkikinin ihmal edilmiş olmasını II. Abdülhamid idaresine bağlamış, II. Meşrutiyet'in ilanı öncesi söz konusu harbe dair tartışmaların yasak olduğunu, hatta Mekteb-i Harbiye'deki bazı öğretmenlerin sırf bu harpten söz ettikleri için "mahv-ı ebediye

²⁴ A.g.e., s. 1570, 1576.

²⁵ A.g.e., s. 1585.

²⁶ A.g.e., s. 1585-1586.

²⁷ Sözelimi bkz. Hikmet (Birinci Kolordu-yı Hümayun Başkâtibi), *Plevne Kabramanı Gazi Osman Paşa şanıdadır*, (İstanbul: Basiret Matbaası, 1294); Halil Rüşdi, *1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Osmanlı Kumandanları*, (Konstantiniye: Matbaa-i Ebuzziya, 1329); Schluga Rudolf von, *1293-1877 Osmanlı-Rus Seferinden Halıas, Zivin, Kars Muharebeleri*, Çev. Yakub Şevki, (İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1326); Süleyman Paşa, *1293 Türk-Rus Muharebesi Hakayıkından Hülasa-i Vukuat-ı Harbiyye*, (İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1324); Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *1294 Anadolu'da Rus Muharebesi*, (Dersaadet: Mekteb-i Harbiye, 1328).

mahkûm” edildiklerini söylemiştir.²⁸ Eserin giriş kısmında önce yayıncı Tüccarzade İbrahim Hilmi²⁹, ardından da Ali Fuad Bey yazılış amacını özetlemiştir. Tüccarzade İbrahim Hilmi şöyle demiştir:

Askeri tarihimizde pek kederli ve acıklı sayfalar meydana getiren son harbin (93 Harbi) lisanımızda esaslı bir tarihi olmaması memleketimiz ve ordumuz için ne büyük kusur, ne büyük ayıp idi (...) Bu uzun sefer, bu seferin doğurduğu netice ordumuz için bir araştırma ve inceleme hazinesi, bütün millet için bir ders, ibret olması gerekirken, biz aksine bir cinayeti örter gibi bu öğretici askeri olayı kül altına gömerek unutmak istedik.”³⁰

Ali Fuad Bey ise 93 Harbi'nin Türk tarihinin mutlaka bilinerek ibret alınması gereken feci sayfalarından biri olduğunu, Avrupa askeri tarihçiliği tarafından – en yakın örneği 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı olmak üzere – geçmişteki savaşların tetkik edildiğini, Türkiye’de ise 93 Harbi üzerine araştırmaların yakın zamana değin yasak olduğunu ifade etmiştir. Bunun Osmanlı subaylarının yetiştirilmesindeki olumsuz etkisine değinerek, bu tür yenilgiler incelenmezse ileride mağlubiyetlerin kaçınılmaz olacağını iddia etmiştir.³¹ Böylece, yine Osmanlı subaylarına yönelik öğretici nitelikte bir kitap yazmaya çalıştığını beyan etmiştir.

Eserde kullanılan kaynaklara bakıldığında en fazla atıf yapılan kaynaklardan biri Rus Genelkurmay Başkanlığı tarafından neşredilen 1877-1878 Rus-Osmanlı Harbi adlı eser olmuştur.³² Bunun yanında savaşın önemli Rus generallerinden Aleksey N. Krupatkin'in “General Skobelev'in birliklerinin 93 Harbi'ndeki faaliyetleri”ne dair yazdığı eseri, Avusturya Erkan-ı Harbiye Kaymakamı (Yarbay) Alfred Krauss'un yazdığı 1904 tarihli “Türk-Rus Harbinin Dersleri” adlı eser ve çeşitli Fransız ve Almanca eserler yazarın en fazla yararlandığı kaynaklardır. Türkçe literatür incelendiğinde ise en sık atıf yapılanlardan biri İzzet Fuad Paşa'nın “Kaybedilen Fırsatlar: 1293 Osmanlı-Rus Seferi Hakkında Tenkidat ve Mülâhat-ı Askeriye” olmuştur. Bunun yanında Ernest Levis ve Alfred Rambo tarafından yazılan Fransızca Tarih-i Umumi gibi genel tarih kitaplarından da dönemi incelemek için faydalanılmıştır. Bu vesileyle Ali Fuad Bey'in kaynaklarının ağırlıklı olarak Almanca ve Fransızca neşredilen eserlerden oluştuğu söylenebilir.

Harbi çeşitli safhalara ayıran Ali Fuad Bey, tıpkı Rus-Japon Harbi'ni incelediği çalışmasında olduğu gibi öncelikle 93 Harbi'ne giden süreci, harbin sebeplerini ayrı bir bölümde incelemiştir. Anlatısında Doğu Sorununu merkeze alan yazar, Rusya'nın Büyük Petro devrinden bu yana uyguladığı yayılcı siyaseti savaşın ana müsebbibi addetmiştir.³³ Savaşın sebeplerinin tarihsel süreçte açıklanmasını müteakiben Rusya'nın askeri durumu özetlenmiştir. Rus ordusunun teşkilat yapısı, birliklerin bölgelere göre (Baltık, Karadeniz, Sibiryâ vs.) değişen nitelikleri ve mevcutları, kullanılan silahların teknik özellikleri, birliklerdeki mühimmat miktarı, istihkâm bölüklerinin durumu ve Rus birliklerinin muharebe düzenleri hakkında konuya giriş niteliğinde bilgiler

²⁸ Ali Fuad, *1293-1294 Osmanlı-Rus Seferi*, 1. Cilt, (İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1326), s. 1.

²⁹ Yayıncı ve yazar İbrahim Hilmi (Çığırçan), 1896 yılında Kitabhane-i İslam adlı bir yayınevi kurmuştur. 1897 yılında ise bu yayınevinin adını Kitabhane-i İslam ve Askeri olarak değiştirerek askeri yayıncılığa başlamıştır. Kendi ifadesiyle Türkiye’de askeri yayıncılık alanındaki eksiklik onu bu alana itmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Başak Ocak, *Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığırçan* (İstanbul: Müteferrika Yayınları, 2003).

³⁰ Ali Fuad, *1293-1294 Osmanlı-Rus Seferi*, 1. Cilt, s. 3.

³¹ A.g.e., s. s. 1.

³² Burada yazarın kastettiği Rus Genelkurmayı 1898-1911 tarihleri arasında basılan tarafından basılan Sbornik Materialov po Russko-Turetskoy voyne 1877-78 gg. (1877-78 Rus-Türk Savaşı'na Dair Materyaller Derlemesi) adlı eseridir. Ancak Ali Fuad Bey'in Rusça olan bu eseri nasıl kullandığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

³³ A.g.e., s. 5-52.

vermiştir.³⁴ Rus ordusunun eksikliklerinin üzerinde duran, savaşa tam hazır olmadıklarını ifade eden yazar, bunu Rus Genelkurmayının Avrupa'da yaşanan önceki savaşların tetkikini yapmamış ve hiçbir ciddi ıslahat geçirmemiş olmasına bağlamaktadır.³⁵ Rus ordusunun 93 Harbi'ndeki zayıflıklarının açıklanması, Osmanlıların aslında bir fırsatı kaçırdıkları vurgusuyla eserin bütününe sirayet etmiştir.

Rusya'nın ardından Osmanlı'nın askeri durumuna geçilmiştir. Osmanlı ordusunun teşkilat yapısı, birliklerinin durumu, kullandığı silahların teknik özellikleri de aynı şekilde özetlenmiştir. Zaman zaman Rus ve Osmanlı kuvvetleri arasında silah ve teçhizat bakımından karşılaştırmalar yapılmıştır. Ali Fuad Bey, bu karşılaştırmalarda Osmanlı ordusunun başta topçu kuvveti olmak üzere çeşitli teknik alanlarda Ruslardan üstün olduğunu belirtmiş, Babıali'nin harbe daha hazır durumda olduğunu altını çizmiştir.³⁶

Savaş öncesinde Rusya ve Osmanlı Devleti'nin hazırlıkları, seferberlik ilanından başlamak üzere ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Bu bölümde hem Rus, hem de Osmanlı ordusunun zayıflıklarına, savaşın gidişatını etkileyecek temel faktörler olarak değinilmiştir. Tüm eser boyunca metin aralarında Osmanlıların muharebe tarzını açıklamaya girişen yazar, buna dayanarak savaşın neticelerine dair çıkarımlar yapmıştır. Osmanlı piyadesinin muharebe tarzının uzun hazırlıklar yapmadan, taburların tamamının muharebe hattına getirilerek düşman üzerine şiddetli ateş etmekten ibaret olduğunu, zira bu muharebe tarzının Osmanlı askerinin “doğal eğilimlerine” çok uygun geldiğini belirten Ali Fuad Bey'e göre bunun temel sebebi Osmanlı askerinin talim ve terbiye noksanlığıdır. Süvari sınıfından bir örnek veren yazar şöyle demiştir: “Birleşik kıtaat ile icra edilen harekâta intizam ve beraberliğe hiç önem atfedilmemişti. Bu nedenle bitişik nizamda bulunan bir süvari kıtası [...] uzaktan adeta bir sürü manzarasını meydana getiriyor ve tüm süvari sınıfı birçok atlıların toplanmasından oluşan düzensiz bir kitleye benziyordu.”³⁷ Dolayısıyla ordunun manevra kabiliyeti yoktu. İşte bu talimlerdeki noksanların bedeli 93 Harbi'nde ödenecekti.³⁸

Ali Fuad Bey'e göre talimdeki bu noksanlar sonucu Osmanlı birlikleri taarruz icra etmeye müsait değillerdi. Bu yönde bir talim ve terbiye yoktu.³⁹ Osmanlı kumandanları ise kendi kendilerine inisiyatif olarak taarruz edebilecek ve bunu diğer birliklerle koordine edebilecek yetide değillerdi, çünkü asker sevk ve harekâtına dair çok temel bilgilere dahi vakıf değillerdi.⁴⁰ Memleketin genel siyasi ve toplumsal durumu da salahiyetli kumandanlar yetişmesine asla müsait değildi; “istibdat (idaresi) içinde (askeri) bir deha yetişemez ve gelişemezdi.”⁴¹ Bunun da ötesinde kumandanların özgüvenleri yoktu. Böylece Ali Fuad Bey, Rus-Japon Savaşı'nı anlatırken Rus kumandanlar için kullandıklarına benzer ifadeleri burada Osmanlı kumandanları için kullanmaktadır. Osmanlı ordusu savaşın başında Rus ordusunu Tuna havalisine çekerek bir meydan muharebesine girişmeyi, müdafaa değil, taarruz yapmayı planlıyordu. Bu taarruzun zamanı ise başta Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa'ya bırakılmıştı. İşte Ali Fuad Bey, Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa başta olmak üzere üst komuta kademesindeki tereddüt ve Ruslar karşısında yenilgiyi baştan kabullenen “acziyet

³⁴ A.g.e., s. 53, 56.

³⁵ A.g.e., s. 53, 56.

³⁶ A.g.e., s. 71, 131.

³⁷ A.g.e., s. 72.

³⁸ A.g.e., s. 72.

³⁹ A.g.e., s. 74-78.

⁴⁰ A.g.e., s. 79, 134.

⁴¹ A.g.e., s. 195.

hissi” yüzünden bu planın uygulanamadığını, doğrudan Abdülkerim Paşa'nın Padişaha gönderdiği rapora dayanarak iddia etmiştir. Balkanlardaki Osmanlı kumandanlarının taarruz şöyle dursun, Tuna'da kurulacak bir müdafaa hattının nasıl olacağı konusunda bile bir fikirleri olmadığı yine yazarın başka bir çıkarımıdır. Ona göre, Tuna Nehri gibi bir engelin Türk askerinin kahramanlık ve dirayetli olmak gibi özellikleri sayesinde oldukça şiddetlice savunulması mümkünken, komuta kademesinin ehil olmaması nedeniyle bu avantajdan faydalanılamamıştır.⁴² Benzer noksanlar donanmada da mevcuttu. Abdülaziz döneminde donanmanın güçlendirilmesi için pek çok harcama yapılmasına, modern zırhlı gemiler alınmasına karşın bu gemilerdeki toplarda kullanılacak cephanenin önceden tedarik edilmediğini, subay ve mürettebatın ise iyi yetişmiş olmadıklarını kaydetmiştir.⁴³ Böylece Ali Fuad Bey'in Osmanlı mağlubiyetinin sebeplerine dair temel çıkarımı silah, araç ve teçhizat bakımından hazır durumda bulunan Osmanlı ordusunun yapısal sorunlar ve buna bağlı olarak komuta kademesinin eğitim açısından yetersizliği nedeniyle elindeki imkânları kullanamayıp başarısızlığa uğramasıdır.

Ali Fuad Bey, Osmanlı ordusunun yapısını analiz ettikten sonra savaşın başında yapılan taktiksel hataları irdelenmiştir. Buna göre Osmanlıların temel hatası Rusların Tuna üzerinden geçecekleri kesin olmasına rağmen, bölgeye yeteri kadar kuvvetin savaşın başında sevk edilmemesi, sevk edilen kuvvetlerin ise Abdülkerim Paşa tarafından Tuna boyunca dağıtılmasıdır. Güçlü birlikler halinde müdafaa yapmaktansa küçük müfrezeler halinde dağıtılan kuvvetler elbette Rusların geçişini engelleyememişlerdir.⁴⁴ Ali Fuad Bey bu husustaki eleştirilerini şöyle dile getirmiştir:

“Rusların Tuna'dan geçmelerinin önlenmesi için 250 bin kişilik bir kuvveti daha harbin başında sevk etmeye ve yığmaya Devlet-i Aliyye'nin pekâlâ gücü vardı. Fakat bu gücümüzden faydalanamadık. Çünkü başkumandanlarımız aynı zamanda her tarafı, her noktayı kapatmak ve muhafaza etmek istemişlerdi. Ve düşünmemişlerdi ki, aynı zamanda birçok iş yapmak isteyen hiçbir iş yapamaz.”⁴⁵

Bu hususta Rus askeri tarih yazımında hâkim olan, Osmanlıların zaten Tuna'ya yeteri kadar kuvvet sevk edemeyecekleri, zira Bosna, Hersek ve Karadağ'da isyancılarla mücadele edildiği görüşüne yazar karşı çıkmıştır. Rusya ile savaşın kazanılmasının Balkanların kontrolü anlamına geldiğini, böyle bir zaferi müteakiben Karadağ gibi yerlerde isyancıların kontrol altına alınmasının çok kolay olduğunu ileri sürmüştür. Ardından da şu soruyu sormuştur: Osmanlı orduları Tuna boylarında mağlup ve dağılmış olduktan sonra Asya kıtasında elde edilecek zaferler neye yarar idi?⁴⁶

Osmanlı üst komuta kademesinin karar almadaki ve icraattaki yavaşlığının da ordunun Tuna havalisine ilerlemesini geciktirdiği yazar tarafından dile getirilmiştir. Ona göre, eğer Tuna'da yeteri kadar kuvvet konuşlandırılabilseydi Gazi Osman Paşa'nın Plevne'de, Süleyman Paşa'nın ise Şıpka Geçidi'nde Rusların ilerlemesine set çekmesi mümkün olabilecekti. Ancak bunu Ruslar, Romanya üzerinden geçirdikleri kuvvetlerini bütünüyle naklederek Tuna Nehri'nin güneyinde hareket özgürlüğü kazanmadan önce yapmak gerekliydi. Ali Fuad Bey, bunun yapılamamasının sorumluluğunu yine kumandanlara yüklemiştir: “...Memleketimize saldıran Rusları mağlubiyete

⁴² A.g.e., s. 172, 193-194.

⁴³ A.g.e., s. 89.

⁴⁴ A.g.e., s. 191.

⁴⁵ A.g.e., s. 138.

⁴⁶ A.g.e., s. 136-138.

uğratmak için imkân pekâlâ mevcut idi. Lakin bunun için ordunun idari reislerinde azimkâr ve ne istediğini bilir bir kumandan bulunması şart idi.”⁴⁷ Savaşın başında Osmanlı ordusunun sevinde yapılan hatalarla ilgili bir başka ifadesinde ise şu sonuca varmıştır:

Daha acayip bir nokta da şu idi ki, Ruslar, Balkanlara doğru inerken biz Tuna'ya doğru çıkıyorduk. Şu şekilde ki, kuvvetlerimiz daha fazla olduğu cihetle Gurko'nun⁴⁸ hatları üzerine yürüyebiliyordu ve onu Rus ordusunun kalan kısmından ayırabiliyorduk. Özellikle bu devirde Tuna'nın sağ sahilindeki Rus ordusu henüz zayıftı. Savaşın başında böyle bir muvaffakiyetin hâsıl edeceği tesir düşünülün! Bizim onu elde edebilmemiz için elimizi uzatmak yeterliydi. Siyasi bilginin olmayışı sonucu bütün diğer güzel fırsatlar gibi bu ilk fırsat da kaybolup gitmiştir.⁴⁹

Muharebelerin anlatımında gerek Osmanlı, gerekse Rus tarafının harekât ve manevraları yabancı kaynaklardan nakledilmiştir. Ancak eleştirel bir anlatı oluşturulmuş, kaynaklardan edinilen – bilhassa Osmanlı ordusuyla ilgili – bilgiler gerektirdiği yerde tashih edilmiştir. Bunun yanında, iki tarafın da harekâtların icrasında yaptıkları hatalar ortaya konularak, ilgili durumlarda aslında nasıl hareket edilmesi gerektiği mütalaa edilmiştir. Sözelimi Rusların Tuna üzerinde yaptıkları keşif harekâtlarının yetersiz oluşu, Niğbolu'yu tecrit etmek amacıyla Plevne'ye gönderilmiş olan öncü kuvvetlerin sayısının oldukça az olması gibi hususlar eleştirilerek, aslında nasıl hareket edilmiş olması gerektiği sonuçlarıyla birlikte açıklanmaya çalışılmıştır.

Plevne Muharebeleri eserin ana kısmını oluşturmaktadır. Her bir muharebe hazırlık, cereyan ve sonuçlarıyla ele alınmıştır. Tarafların ne kadar kuvvetleri olduğu, kullanılan toplar, verilen zayıatlar yer almıştır. Muharebelerin yazımında Rus Genelkurmayının derleme belgelerine, Rus subayların yazışmalarına ve çeşitli Avrupalı gözlemcilerin kayıtlarına atıf yapıldığı görülmektedir. Özellikle birliklerin mevcudu, silah ve mühimmat durumu gibi teknik konularda Rus Genelkurmayının verileri kullanılmıştır. Ancak, yukarıda ifade edildiği üzere, bu kaynaklardaki bilgilerin doğruluğu tahlil edilmeye çalışılmıştır. Her bir muharebenin anlatımından sonra yazarın mütalaaşı özetlenmiştir. Bu kısımlarda Osmanlı zaferiyle sonuçlanan ilk üç Plevne Muharebesinde Rusların mağlubiyet, Osmanlıların ise zaferlerden gerektiği Kadar yararlanamama sebepleri incelenmiştir.

Ali Fuad Bey, Rusların Plevne'deki bozgunlarının sebeplerini öncelikle Osmanlı askeri ıslahatları ve Osmanlıların sahra istihkâmlarından fevkalade yararlanmaları gibi teknik sebeplerde aradıklarını, oysaki asıl sebebin taktiksel, yani sevk ve idareyle ilgili olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁰ Bilhassa ilk Plevne Muharebesinde Rusların hasımlarını hakir görerek yeteri kadar birlik sevk etmemeleri, keşif hareketini layıkıyla yerine getirmemeleri ve hücumun birbirinden gayet uzak olan iki ayrı birlik tarafından icra edilmesi yenilginin ana sebepleri olarak görülmüştür. Yazar bu hususta şöyle demektedir: “Plevne, Napolyon tarafından o kadar parlak bir surette kullanılmış olan bir esası teyit etmektedir: ‘Eldeki kuvvetlerin tümünü en tehlikeli düşmana karşı, ona karşı da en mühim mıntıkada kullanmalıdır’.”⁵¹

⁴⁷ A.g.e., s. 190.

⁴⁸ Feldmareşal İosif V. Gurko, Tuna'da Rus ileri birliklerine komuta etmiş ve Şıpka Geçidi Muharebeleri'nde Osmanlı ordusunu mağlup etmiştir.

⁴⁹ Ali Fuad, *Osmanlı-Rus Seferi: Şıpka ve Plevne Muharebatı*, 2. Cilt, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1326, s. 339.

⁵⁰ A.g.e., s. 417-418.

⁵¹ A.g.e., s. 415-416.

Ali Fuad Bey'e göre ilk üç Plevne muharebesinde Rus ordusunun emir-komuta zincirinde ve irtibatında ciddi sorunlar vardı. Her şeyden önce Rus kumandanlar açık, kati ve kısa emir vermeyi bilmiyorlardı. Üst kademedeki gelen bazı emirler birbiriyle çelişiyordu, ayrıca çoğunun icrası mümkün değildi, çünkü sahadaki koşullara uygun değildi. Bunun yanında, ordunun iki cenahı hücum esnasında birbirinden bihaberdi. Yazar, Rusların benzer hataları 1905 yılında Japonya ile savaşta da tekrar edeceklerini, dolayısıyla harp tarihinden faydalanmadıklarını belirtmiştir⁵². Bilhassa ikinci muharebedeki hezimetten istinaden “[...]Rus ordusu başkumandanlığının sevk ve harp idaresi hakkında hiçbir sağlam ve gerçek fikri olmadığını söylememiz gerekir”, çıkarımını yapmıştır⁵³. Eserde Rus ve Fransız subayların gözlemlerine dayanılarak Rusların ilk Plevne muharebeleri sonrası tamamen dağınık bir şekilde gerçekleştirdikleri ricat hareketi tasvir edilmiştir. Plevne'ye hücum eden General Nikolay P. Kridener'in komutasındaki 9. Kolordu'nun adeta bir çöküş içerisinde olduğu kaydedilmiştir.⁵⁴ Osmanlıların ise bu durumdan istifade edememeleri büyük bir fırsatın kaçırılması şeklinde değerlendirilmiştir. Rus ve Fransız subayların gözlemlerine dayanılarak, şayet Osmanlı kuvvetleri ricat etmekte olan Rusları takip etselerdi ve onları Tuna'nın gerisine atmak için çaba harcasalardı, Rus kuvvetlerinin tamamen dağıtılarak savaşta muvaffak olunacağı iddiası vurgulanmıştır.⁵⁵ Osmanlıların taarruz etmeyi tercih etmemeleri ise büyük bir aciziyet kabul edilmiştir. Gazi Osman Paşa, Plevne'deki müdafaasıyla cesur, inisiyatif alan kumandanlara örnek olarak gösterilse de, Ruslara karşı taarruz etmeyerek kendi ordusunun iflasını ilan ettiği iddia edilmiştir.⁵⁶

Ali Fuad Bey genel olarak 93 Harbi'nde cereyan eden muharebeleri harp ceridesine benzer şekilde sıralarken, orduların sevk ve idaresine, kumandanların niteliklerine eleştirel bir bakış açısıyla açıklamalar yapmıştır. Harbin içindeki hareketlerin anlatımı ile mütalaa bir arada verilmiştir. Ders verici nitelikte olması açısından gerek Rus, gerekse Osmanlı kuvvetlerinin yaptığı hataların nasıl düzeltilebileceği tartışılmıştır.

Süleyman Paşa Ordusunun Balkanlardaki Harekâtı

Esasen Osmanlı-Rus Seferi'nin devamı niteliğinde olan bu eser, Plevne'nin düşüşünden 93 Harbi'nin nihayete erişine kadar olan zamanı kapsamaktadır. Tuna Ordusu Başkomutanı Süleyman Paşa idaresinde yapılan Şıpkı Geçidi Muharebeleri ve Edirne'nin düşüşüne kadar geçen süreçte yaşanan muharebeler eserin ana kısmını oluşturmaktadır. Metin içinde yapılan atıflardan anlaşıldığı kadarıyla bu çalışmada da Rus Genelkurmayının yayınlanmış materyalleri, Rus, Fransız ve Alman subayların gözlem veya mütalaalarından faydalanılmıştır.

Öncelikle 93 Harbi'nin sebepleri kısaca incelenmiştir. Bunu harbin başlangıcından sonuna değin cereyan eden olayların bir tarihçesinin verilmesi takip etmiştir. Ardından Rusların Şıpkı'ya doğru hareketlerine sıra gelmiştir. Plevne'nin düşüşünden itibaren yaşanan tüm muharebelerde Osmanlı ve Rus kuvvetlerinin mevcudu, konuşlandıkları mevkiiler ve birliklerin hangi kumandanlar tarafından idare edildiği bilgisi verilmiştir. Ali Fuad Bey, diğer eserlerinde olduğu gibi tarafların kuvvetlerini, silah ve teçhizatlarını birbiriyle kıyaslayarak harbin objektif bir resmini okuyucuya

⁵² A.g.e., s. 417-418.

⁵³ A.g.e., s. 458.

⁵⁴ A.g.e., s. 440.

⁵⁵ A.g.e., s. 440.

⁵⁶ A.g.e., s. 466-467.

vermeye çalışmıştır. Şıpka Geçidi Muharebeleri bilhassa Korgeneral Mihail D. Skobelev'in komutasındaki Rus kolordusunun icra ettiği hareketlere odaklanarak anlatılmıştır. Skobelev'in hücum öncesi yaptığı hazırlıklar, ordunun maneviyatını yükseltme çabaları ve Osmanlı kuvvetlerini kuşatma planı ortaya koyularak,⁵⁷ muharebelerin aktarılmasına geçilmiştir.

Bu eser, Ali Fuad Bey'in diğer eserlerinde olduğu gibi Osmanlı subaylarına yönelik olarak öğretici amaçlarla yazılmıştır. Dolayısıyla muharebe alanında icra edilen hareketler yine harp ceridesini andıracak şekilde aktarılmıştır. Fakat tekdüze ve resmi bir anlatım tarzı yoktur. Bilakis kumandanların kişiliklerini ve icraatlarını eleştirel şekilde kaleme alan, muharebeleri kumandanların karar alma süreçlerinden hareket icrasına, elde neticelere kadar canlı şekilde tasvir eden bir yazım tarzı söz konusudur. Şıpka Geçidi Muharebelerinde bilhassa Skobelev kuvvetlerinin sevk ve idaresi ile icra edilen hareketlerin sonuçlarının açıklanmasına büyük önem atfedilmiştir. Muharebe alanlarında gidişatı etkileyen bazı mühim olaylar ise hikâyeci bir anlatımla, canlı şekilde resmedilmişlerdir. Bu da – yukarıda ifade edildiği üzere – tekdüzeliğin önüne geçmiş, hatta esere edebi bir nitelik kazandırmıştır. Bu hikâyeci anlatımlarda kumandanların becerileri veya zayıflıkları ön plana çıkarılmış, harbin gidişatını esas olarak sevk ve idaredeki başarının belirlediği vurgulanmıştır. Sözelimi ilk Şıpka muharebelerinde cepheden ve sol cenahtan Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatılmaya başlanan Rus avcı birliklerinin bu kuşatmadan nasıl çıkabildikleri hikâye edilmiştir. Buna göre Osmanlı birlikleri, kuşattıkları Rus birliklerine 300 metre kadar yaklaşmışlar ve onlara pek çok kayıp verdirmişlerdi. Rusların cephaneleri de tükenmek üzereydi. İşte bu şartlarda Rus öncü kuvvetler komutanı metanetini kaybetmeyerek, geri çekilen askerleri tabancasıyla tehdit etmeye başlamış, böylece yardım gelene kadar mevzilerin tutulmasını sağlamıştır. Osmanlılar süngü hücumuna geçmeden önce gelen takviye kuvvetler, kuşatma harekâtını önlemişlerdir.⁵⁸ Bir başka örnek ise Şıpka Geçidi Muharebelerinin son evresinden verilebilir. Osmanlı saldırıları karşısında zor anlar yaşayan bir Rus birliğinin, başındaki kumandan sayesinde toparlanması şu şekilde anlatılmıştır: “Şimdi geri çekilen sağ cenahı tekrar ileri sürmek için umum hücum boruları çalınıyor, fakat kimse saklandığı siperden başını kaldırmıyordu. Bazı cesurlar ayrı ayrı ileri atılıyor idiyse de asıl zaferi elde edecek olanlar, yani çoğunluk yerinden kıvıldamıyordu. İşte bu esnada General Panyutin⁵⁹ sancaktardan sancağı aldı ve en ileriye gitti. Birkaç saniye herkes bu misalin hüsn-ü tesir edip etmeyeceğini, generalin öldürülüp öldürülmeyeceğini anlamak için bekledi. Sonrasında ani bir cereyanın tesiriyle bütün askerler ileri atıldı. Tabyalar her taraftan sarıldı. Tabya, üç top, bir sancak zapt edildi. Müdafaa edenler orman arasından köye ve oradan ordugâha doğru çekildi.”

Şıpka'daki çarpışmaların Osmanlı kuvvetlerinin gözünden anlatımında ise kumandanların yetersizlikleri, buna mukabil askerlerin dirayetleri vurgulanmıştır. Ali Fuad Bey, Şıpka'daki orduyu, “Osmanlı ordularının en bedbahtı” olarak tanımlamış, bu ordunun çok talihsiz kumandanlar tarafından idare edildiğini söylemiştir.⁶⁰ Gerek harbin anlatımında gerekse mütalaa kısımlarında Osmanlı ordusunun taktiksel ve idari hataları kaydedilmiş, öğretici bir dille askerlik bilimi açısından aslında nasıl bir yol izlenmiş olması gerektiği belirtilmiştir. Sözelimi Şıpka önündeki kolordunun komutanı Veysel Paşa'nın yaptığı en temel taktiksel hatalardan biri olarak hemen bütün kuvvetin

⁵⁷ Ali Fuad, *Süleyman Paşa Ordusunun Balkanlardaki Harekâtı*, (İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1340), s. 20-23.

⁵⁸ A.g.e., s. 24-25.

⁵⁹ Vsevolod F. Panyutin 93 Harbi sırasında albaydır. Daha sonra Korgeneral olmuştur.

⁶⁰ A.g.e., s. 25.

dağ mevzilerinde konuşlandırılması görülmüştür. Ali Fuad Bey'e göre dağ mevzii zaten gayet korunaklı olduğundan, eldeki kuvvetlerden ancak az kısmının, bir tabur askerin orada bırakılması, kalan tüm kuvvetlerin ise ovada konuşlandırılması, düşmanın kuşatma harekâtı gerçekleştirilmesine uygun olan yolların, geçitlerin gözetleme müfrezeleriyle işgal edilmiş olması gerektiğini söylemiştir.⁶¹ Yazara göre Veysel Paşa'nın asıl yapması gereken kendi karargâhında belli bir miktar kuvvet bırakarak Rus Balkan Ordusu Komutanı General Nikolay İ. Svyatopolk-Mirskiy üzerine taarruz etmektir. Zira bu sırada Skobelev'in kuvvetleri muharebeye iştirak edebilecek durumda değillerdi. Ne var ki, Veysel Paşa bunu yapmamış, aksine kuvvetlerinin tamamını dağ mevziinde bırakmış, ancak sonradan kendi cenahları ile muhtemel ricat yolu üzerinde gittikçe büyüyen tehlikeye karşı yavaş yavaş bazı kuvvetleri konuşlandırmıştır.⁶²

Ali Fuad Bey, Süleyman Paşa tarafından Şıpka'nın savunulması için kuvvetlerinin önemli bir kısmının ovaya indirilerek, burada topçularla destekli bir fırkalık (tümenlik) kuvvet oluşturulması ve düşman hangi taraftan saldırırsa, o tarafa doğru şiddetle taarruz edilmesi emri verildiğini kaydetmiştir⁶³. Ne var ki, Veysel Paşa bu emri uygulamamıştır. Balkan ordusu komutanı yapılan Rauf Paşa'nın emirleri doğrultusunda hareket etmiştir ki, yazara göre “Şıpka ordusunun felaketine yol açan asıl etken (bu) olmuştur.”⁶⁴ Zira Rauf Paşa, Şıpka'nın mümkün olduğu kadar uzun süre savunulmasını talimatını verirken, aynı zamanda olası bir yenilgiye karşı ricat yolunun açık tutulmasını istemiştir. Ali Fuad bey'e göre Veysel Paşa'nın asıl komutanı olan Süleyman Paşa'nın değil, Rauf Paşa'nın emrine uymasının sebebi harbe bakış açısında yatmaktadır. Veysel Paşa, başından itibaren Rusların zaferine kesin gözüyle bakmış, Rusları yenmek gibi bir fikri hiçbir zaman kabul etmemiş, sadece felaketi geciktirmeye çalışmıştır.⁶⁵ İşte bu bakış açısı, yenilgiyi önceden kabullenme hali Osmanlı'nın uğradığı hezimetlerin en temel müsebbibidir.

Eserde Osmanlıların aslında cesaret ve iyi bir idare ile Rusları yenebilecek güçte oldukları, Rus komuta kademesinin ise savaş sırasında parlak bir idare göstermediği çeşitli örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. “Şıpka muhaberatı hakkında mütalaat” başlığı altındaki kısımda Şıpka Geçidi'nin alınması sonrası burayı Osmanlı kuvvetlerine karşı savunan ve tüm saldırıları püskürten General Fyodor F. Radetskiy'nin emir ve icraatları incelenmiştir. Radetskiy'nin iyi bir sevk ve idare göstermediği, kendi astlarına birbiriyle çelişen emirler verdiği, birliklerin birbirlerinden habersiz, irtibatsız şekilde muharebe ettikleri yazılmıştır. Bunun sonucunda hem Radetskiy'nin emri altındaki hem Skobelev, hem de Mirskiy'nin sorunlar yaşadıkları, Mirskiy'nin defalarca ricate mecbur kaldığı ifade edilerek, eğer Osmanlılar bu ricat anlarında biraz daha faal davranmış olsalardı, Rus kuvvetlerinin kollarını genel bir ricate mecbur bırakabilecekleri iddia edilmiştir.⁶⁶ Sonrasında yazar şu çıkarıma varmıştır:

Sonuç olarak General Radetskiy'nin Şıpka cebel mevziine taarruz ediş şekli takdir edilesi bir hareket olmaktan uzaktı. Cephe taarruzunu icra etmek için bir fırka tahsis (on beş tabur) edilmiş olduğu halde, bu kuvvetten yalnız yarısı taarruza sevk edilmiş ve üç kola ayrılan bu kuvvet de sürekli olarak sevk ve idare edilemeyerek, bilakis öncelikle cephe kolu hücum etmiş, kuvvet dağılık surette

⁶¹ A.g.e., s. 56.

⁶² A.g.e., s. 56.

⁶³ A.g.e., s. 51.

⁶⁴ A.g.e., s. 52.

⁶⁵ A.g.e., s. 57.

⁶⁶ A.g.e., s. 55.

kullanılmış, orta kol hezimete uğradıktan sonra diğerleri tahrik edilmişti. Sonuç olarak, aslında muharebenin gidişatı General Radetskiy kolordusunun sayıca büyük üstünlüğüne rağmen, onu bir mağlubiyete uğratabilirdi. Ruslar hezimet yerine parlak bir zafer kazandılar ise, bunu kendi generallerinin dehasına değil, karşılarındaki düşmana borçludurlar ki, bu münasebetle ‘Dans le royaume des aveugles les borgnes sont rois’ (Körler ülkesinde tek gözlü bir adam kraldır).⁶⁷

Şıpka Geçidi Muharebeleri sonrası Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilişi çeşitli kahramanlık örnekleriyle beraber anlatılmıştır. Bu örneklerde subaylardaki talim ve terbiye eksikliğine rağmen Osmanlı askerinin dirayetli oluşu sayesinde Ruslara karşı kimi yerlerde güçlü bir direnç gösterildiği vurgulanmış, Türk askerinin “saklı kıymetinin” ortaya çıkarılması için iyi zabıtlere ihtiyacı olduğu belirtilmiştir.⁶⁸ Genel olarak ricat hareketinin idaresi, ordunun vaziyeti, Süleyman Paşa'nın aldığı tedbirler ve Osmanlı kumandanlarının yazışmaları bu kısımda yer almıştır.⁶⁹ Buna paralel olarak Rusların İstanbul'a kadar yürüyüş planları, Rus ordusunun durumu, birliklerin nerelere sevk edildikleri ve hangi kumandanlarca idare edildikleri de ayrıntılı şekilde kaydedilmiştir.⁷⁰ Ardından Edirne'nin düşüşüne kadar Rusların ilerleyişleri özetlenmiştir.

Eserin son kısmı “Balkan geçitlerinin müdafaası hakkında mütalaa“ olup, adından da anlaşılacağı üzere yazarın bir askeri tarihçi olarak 93 Harbi'nden nihai çıkarımları burada görülmektedir. Yazar, Osmanlı kuvvetlerinin mağlubiyet sebeplerini açıklamaya çalışmıştır. Burada özellikle Colmar von der Goltz'un görüşlerine atıf yaparak hezimetinin en önemli sebebinin Balkanlarda çok uzun (yaklaşık 300 kilometrelik) ve dağınık bir savunma hattı teşkil etmek olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, Plevne düştükten sonra takip eden felaketlerin asıl sebebi ordunun harp kabiliyeti değil, fakat gücünün parçalanması ve birliklerin dağınık şekilde, uygun olmayan şartlarda düşmanla muharebeyi kabul etmek zorunda kalmasıdır.⁷¹ Ali Fuad Bey, Plevne'nin düşmesi sonrası bile elde pek çok yardımcı birlik olduğunu, tüm kuvvetlerin Edirne yakınlarında, Zağra ile Filibe arasında toplanmaları gerektiğini iddia etmiştir. Bu kuvvetin Balkanları mecburen dağınık kollar halinde geçecek olan Rus ordusunun parçalarına karşı başarılı taarruzlar gerçekleştirebileceğini iddia etmiştir.⁷² Edirne'nin taktiksel öneminin de altını çizen yazar, şayet tüm kuvvetler Edirne'nin savunulması için konuşlandırılırdı, şehrin düşmeyeceğini ileri sürmüştür. Zira Edirne, İstanbul'a yakınlığı sebebiyle Plevne'den farklı olarak erzak sıkıntısı çekmeyecek bir konumdaydı; ayrıca Karadeniz ve Marmara Denizi Osmanlı donanmasının hâkimiyetinde olduğundan Rusların kuşatma hareketi gerçekleştirmeleri mümkün değildi.⁷³

Son olarak; Ali Fuad Bey 93 Harbi patlak verdiği sırada senelerdir Karadağ'da, Bosna'da, Hersek'te ayaklanmalarla yıpranan, Sırplarla savaşan yirmi milyonluk Osmanlı Devleti'nin, 180 milyonluk Rusya'ya karşı harikulade bir kudret ve azimle çarpıştığını söylemiştir. Harbin sonunda Osmanlı Devleti'nin Ruslar tarafından değil, fakat kendi kumandanlarının stratejik hataları tarafından mağlup edildiğini ifade eden yazar, aslında harbin her safhasında Ruslara karşı zafer kazanmanın mümkün olduğunu iddia etmiştir. Bunun için tek şart ise sevk ve idare yapabilecek

⁶⁷ A.g.e., s. 55.

⁶⁸ A.g.e., s. 96-97.

⁶⁹ A.g.e., s. 58-62.

⁷⁰ A.g.e., s. 66.

⁷¹ A.g.e., s. 105.

⁷² A.g.e., s. 105-106.

⁷³ A.g.e., s. 105.

vasıflarda bir yüce kumandanın bulunmasıydı, lakin devletin o zamanki idare şekli ve içyapısı böyle bir şahsiyetin çıkmasına müsait değildi.⁷⁴

4. Ordu ve Suriye Hatıraları

Ali Fuad Bey, askeri tarih çalışmalarının yanı sıra 1. Dünya Savaşı yıllarında 4. Ordu'da görev yaptığı sırada anılarını ve gözlemlerini kaydetmiş, emekli olduktan sonra bunları yayınlamaya başlamıştır.⁷⁵ 4. Ordu'daki tecrübelerine dair en kapsamlı değerlendirmelerini 1954 yılında "Birinci Cilt", 1955-56 yıllarında da "Çölde Son Türk Destanları" başlığıyla Dünya gazetesinde tefrika etmiştir. Bunlar daha sonra 2 cilt halinde kitap olarak yayınlanmışlardır.⁷⁶ Ali Fuad Bey'in bu eseri bizzat kendisinin ifadesiyle ne 4. Ordu'nun harp tarihidir, ne de harple ilişkisi olmayan hatıralardan ibarettir; harpte yaşananlara, 4. Ordu'nun icraatlarına ve Suriye-Filistin Cephesine dair hatıraların, görüşlerin, çeşitli hikâyelerin toplandığı bir eserdir.⁷⁷ Askeri planlama ve hazırlıklardan muharebelere askeri tarihin kapsamına giren konular eserde ağırlıklı olmakla beraber bölgenin coğrafi yapısına dair gözlemler, başta Cemal Paşa ve Enver Paşa olmak üzere dönemin önemli şahsiyetleri hakkında mütalaalar,⁷⁸ 4. Ordu Karargâhı'nda görev yaptığı sırada yaşadığı çeşitli anılar, Ermeni Sorunu ve Arap İsyanı hakkındaki değerlendirmeler ayrı kısımlarda veya metin aralarında yer almaktadırlar.

Suriye Hatıraları, yazarın önceki çalışmalarının aksine harp ceridesi tarzından uzaktır. Daha çok bir savaş günlüğüne benzemektedir. Muharebelerin icrasına dair teknik bilgiler bulunmakla beraber, genellikle hikâyeci bir anlatım hâkimdir. Bilhassa Enver Paşa'nın Suriye'yi Cephesi ile Mekke ziyareti tarihsel olaylara atıf yapılarak edebi bir üslupla aktarılmıştır. Kullanılan kaynaklar açısından bakıldığında ise yazarın 4. Ordu Kurmay Başkanlığı görevi sayesinde muharebelerin planlanmasına ve sonuçlarına dair pek çok resmi yazışma eserde yer almaktadır. Yine, yazarın diğer eserlerinin aksine incelenen harbin üzerinden çok uzun yıllar geçtiği ve 2. Dünya Savaşı'yla beraber savaş köklü değişikliklere uğradığı için öğretici amaçlarla yazıldığı söylenemez; Ali Fuad Bey'in bir döneme tanıklık etme ve hesaplaşma çabasıdır. Ayrıca şu iddia edilebilir ki, Kurtuluş Savaşı'ndaki muharebelerde bilfiil yer almayan yazar için 1. Dünya Savaşı'nda icra ettiği görevlerin hatırlanması daha önemli hale gelmektedir.

Eserin ana konusunu Kanal Seferleri ile bu seferler için yapılan hazırlıklar oluşturmaktadır. Ali Fuad Bey'in diğer eserlerinde olduğu gibi ilk başta muharebeler öncesi askeri durum özetlenmiştir. Bilhassa Süveyş Kanalı'na yapılan harekâtın amacı eleştirel bir şekilde kaleme alınmış, esasen Kanal Harekâtının sonuçsuz kalacağına bilinmesine rağmen sırf İngiltere'yi oyalayarak Berlin'i belli derecede rahatlatmak için bu harekâtın planlandığı kaydedilmiştir.⁷⁹ Osmanlı ordusunun yapılacak harekâta çekeceği/çektığı ikmal ve ulaşım zorluklarından yola çıkılarak,

⁷⁴ A.g.e., s. 106-107.

⁷⁵ Ali Fuad Bey'in konu hakkındaki ilk yayınları sırasıyla şunlardır: Ali Fuat Erden, *1. Cihan Harbinde 4. Ordu mücmel Tarihçesi*, (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1948); Ali Fuat Erden, *Paris'ten Tih Sabrasına*, (Ankara: Ulus Basımevi, 1949).

⁷⁶ Ali Fuad Bey'in Suriye Hatıralarında Kanal Seferlerine dair verdiği bilgiler, gözlemleri derleme bir makalenin konusunu oluşturmuştur. Bkz. Mithat Aydın, "Ali Fuad (Erden)'in Savaş Hatıratında I. ve II. Süveyş Kanalı Seferi", *Belgi*, Sayı 13 (Kış 2017/I).

⁷⁷ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), 2006, s. IX.

⁷⁸ O dönemde Cemal Paşa'nın özel kâtipliğini yapan Falih Rıfki (Atay), Suriye'ye arkeolojik çalışmalar için gelmiş olan Alman arkeolog Theodor Wiegand gibi isimler buna örnek olarak verilebilir.

⁷⁹ A.g.e., s. 1-7.

bunun başarısızlığa mahkûm bir operasyon olduğunun altı çizilmiştir. Bu hususta Alman üst komuta kademesinden çeşitli subayların anılarına da atıf yapılmıştır.⁸⁰ Yazarın Suriye'deki hatıralarına dair daha önce kaleme aldığı “Paris'ten Tih Sahrasına” adlı eseri paralel olarak okunduğunda, Almanya'nın yanında savaşa girilmesinde tüm sorumluluğu Enver ve Talat Paşalara atfettiği görülmektedir. Almanya'nın savaşı kazanacağına dair körü körüne bir inancın hâkim olduğunu çeşitli anekdotlarla kaleme almıştır.⁸¹ 1. Dünya Savaşı'nda Almanya ile ittifaka giden süreci ülkenin uçuruma doğru sürüklenmesi olarak tanımlamıştır.⁸²

Savaşın sebeplerine, siyasi gelişmelere Suriye Hatıraları eserinin ilk kısımlarında çok az yer verilmiştir. Bunun yerine Kanal Seferi hazırlıkları oldukça ayrıntılı şekilde kaleme alınmıştır. Cemal Paşa'nın Başkumandanlık Vekili Enver Paşa ve Osmanlı ordusunda görev yapan Kurmay Yarbay von Kress gibi Alman subaylarla yazışmaları, Genelkurmay'a gönderilen raporlar, muharebe hazırlıkları kısmının esas kaynaklarını oluşturmuşlardır. Bunun yanında seferler öncesi Osmanlı ve İngiliz kuvvetlerinin durumu özetlenmiştir.⁸³ 4. Ordu'nun teşkilat yapısı, birliklerin mevcudu, hayvanların (develerin) durumu, silah, mühimmat, teçhizat ve iâşeye dair mevcut koşullar ve planlamalar birinci elden aktarılmıştır. 4. Ordu'nun Sina Çölü'nü geçerken yaşayacağı/yaşadığı lojistik zorlukların altı çizilmiştir. Ardından İngilizlerin Kanal bölgesindeki temel stratejisi açıklanmıştır. Buna göre İngilizler harbin başlangıcında 300 kilometre genişliğindeki Sina Çölü'nü boşaltmışlar, ayrılırken kuyuları da tahrip etmişlerdi. Çölün savunulması çok güçlü, İngilizler çölü tahliye etmekle, bu engel bölgesinin sonsuz zorluklarını Türklere terk etmişlerdi.⁸⁴ Ayrıca, Osmanlılar harekâta karar vermeden önce İngiltere ve Hindistan'dan Mısır'a çok sayıda kuvvet sevk eden İngilizler, güçlü bir müdafaa hattı kurmuşlardı. Böylelikle Osmanlılardan daha hazırlıklıydılar. Yazar, İngilizlerin karada ve denizde aldığı savunma tedbirlerine ayrıntılarıyla yer vermiş, birliklerin sayısı, konuşlandırıldıkları yerler, kullanılan silah ve teçhizat, gemilerin teknik özellikleri, haberleşme ve ulaşım ağı bu kısımda yer almıştır.⁸⁵

Muharebeler hem Türklerin hem de İngilizlerin gözünden anlatılmıştır. Birliklerin sevk ve idaresine dair teknik bilgiler verilmekle birlikte – yukarıda ifade edildiği üzere – genel olarak hikâyeci bir anlatım tarzı benimsenmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin muharebe alanına sevk,⁸⁶ ilk hücumda Osmanlıların tombazlarla Kanal'ı geçme çabaları, Osmanlı topçu ve obüslerinin İngiliz zırhlılarına verdikleri zararlar oldukça canlı şekilde tasvir edilmiştir.⁸⁷ Muharebeler sonucunda tarafların uğradıkları kayıplar listelenmiştir. Sonrasında elde edilen neticelere dair resmi yazışma ve raporlara yer verilmiştir. Sözelimi 1. Kanal Muharebesi sonrası Cemal Paşa ile Başkumandan Vekili Enver Paşa ve Alman kumandanlar – Falkenhayn ile von Falkenberg – arasında harekâta dair yapılan

⁸⁰ A.g.e., s. 15-16.

⁸¹ Sözelimi Almanların, Marne Muharebesi'nde İngiliz ve Fransızlara yenilmesine Sadrazam Talat Paşa inanmak istememiş, Alman ordusunun geri çekilişini taktiksel bir manevra olarak nitelemiştir. Bkz. Ali Fuad Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, (Ankara: Ulus Basımevi, 1949), s. 23-24.

⁸² A.g.e., s. 23.

⁸³ “Suriye Hatıraları” eserinde özellikle 2. Kanal Seferi öncesi Osmanlı kuvvetlerinin durumuna ayrıntılı şekilde yer verilmiştir. “Paris'ten Tih Sahrasına” adlı eserde ise 1. Kanal Seferi öncesi duruma dair daha ayrıntılı bilgilerle karşılaşılacaktır.

⁸⁴ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, s. 17.

⁸⁵ A.g.e., s. 29-32.

⁸⁶ Sevk süreci, bilhassa çölde yürüyüş sırasında yaşanan zorluklar diğer eserde daha ayrıntılı anlatılmıştır. Bkz. Ali Fuad Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına* s. 89-95.

⁸⁷ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, s. 32-40.

yazışmalar, mütalaalar alıntılanmıştır.⁸⁸ Söz konusu kumandanların ağzından Osmanlı kuvvetlerinin 1. Kanal Harekatı'ndaki eksiklikleri ve bunların nasıl telafi edilebileceği belirtilmiştir.

Ali Fuad Bey, diğer çalışmalarında olduğu gibi muharebeler hakkında ayrı mütalaa kısımları yazmamıştır. Fakat metin aralarında bazı taktiksel değerlendirmeler yapmıştır. Sözelimi ilk harekât sırasında Süveyş Kanalı'nın seyir hattı üzerinde birkaç geminin batırılmasının Kanal'ı haftalarca kapatabileceğini, İngiliz sömürgelerinden (Asya, Avusturalya ve Yeni Zelanda) gelmekte olan asker dolu gemilerin Ümit Burnu'nu dolaşmaya mecbur olacaklarını, böylece Avrupa'daki savaş alanlarına zamanında yetişemeyeceklerini söylemiştir. Ardından şu soruyu sormuştur: “Bu neden yapılmadı? İnsaniyet ve harp hukuku düşünceleri mi engel oldu? Kanal'ı baskın tarzında geçmekten ibaret olan asıl maksadı ve ağır topçumuz olduğunu açığa vurmak mı istememiştik? Yoksa sadece aklımıza mı gelmemiştik? Buna cevap verecek durumda değilim.”⁸⁹ Ali Fuad Bey, cevap verecek durumda olmadığını söylemesine rağmen ifadelerinden Kanal'ın blokesine girişilmemesini taktiksel bir noksan olarak gördüğü hissedilmektedir.

1. ve 2. Kanal Seferleri arasında Osmanlı kuvvetleriyle İngilizlerin bölgede birbirlerini yıpratma çabaları, bilhassa Osmanlıların yaptıkları baskınlar, Kanal'daki ticarete zarar vermeye yönelik tacizleri eserde hikâye edilmiştir. Bunları ayrı olaylar değil, bütün olarak Kanal Harekâtlarının parçası gören Ali Fuad Bey, Osmanlıların Mısır'daki İngiliz hâkimiyetine yönelik tehdidinin İngilizleri bölgede belli bir miktar kuvvet bulundurmaya mecbur ettiğini, böylece başta Çanakkale olmak üzere diğer cepheleri rahatlattığını ileri sürmüştür. Eserde 2. Kanal Seferi öncesi yaşanan kimi münferit olaylar da hikâye edilmiştir. Mesela Gondos adlı cesur bir Macar gönüllüsünün, yanına 50 bedeviyi alarak Sina Yarımadasının güneybatı sahilindeki İngilizlere ait petrol kuyularını tahrip etme operasyonu buna iyi bir örnektir.⁹⁰ Osmanlı baskınlarına paralel olarak İngiliz ve Fransızların Mersin'den Gazze'ye kadar sahillerdeki istihkâmları, şose köprüleri, trenleri, fabrikaları, değirmenleri, kayıkları, kıyı yollarındaki taşıtları (araba, hayvan) bombardıman etmeleri; bazı geceler kıyıya birlikler çıkararak telgraf ve demiryolu hatlarını tahrip etmeleri, bölgedeki Osmanlı kuvvetleriyle küçük çaplı çarpışmalar; Marmaris'ten Gazze'ye kadar tüm Doğu Akdeniz'i abluka altına almaları da çalışmada kaydedilmiştir.⁹¹

2. Kanal Harekatı'nın hazırlık safhasına çok daha ayrıntılı şekilde yer verilmiştir. Bu harekâta titiz ve kapsamlı şekilde hazırlanıldığından, Ali Fuad Bey yapılan askeri hazırlıklardan övgüyle bahsetmiştir. Tüm lojistik hazırlıkları ulaşım, haberleşme, teçhizat, ikmal gibi alanlarda ayrı ayrı incelemiştir. Türk, Alman, Avusturyalı uzman ve mühendislerin işbirliği yaptıklarını vurgulamış, 4. Ordu'nun başarılı lojistik hazırlıklarının İttifak Devletleri'nin – başta Türkler olmak üzere – ortak ürünü olduğunu vurgulamıştır. Sina Çölü'nün keşif usulüyle haritasını almak, Hicaz Demiryolu'nu Sina Çölü'nün ortasından Kanal harekât mıntikasındaki İsmailiye'ye kadar uzatmak, Suriye'deki demiryolu ağını geliştirmek, şose yollar inşa etmek, çölde yeni su kaynakları keşfetmek ve sus tesisatları inşa ederek, askerler ile develerin su ihtiyacını karşılamak, çöl haberleşmeleri için bağımsız bir telgraf hattı tesis edilmesi, depolar, hastaneler, hayvan hastaneleri inşa edilmesi, sebze bahçeleri kurulması, ağır top, obüs ve havanların çekilmesi için portatif ahşap yollar inşa edilmesi, menzil tesisleri kurulması yapılan başlıca lojistik hazırlıklar olmuştur. Ali Fuad Bey, “dev eser” olarak

⁸⁸ A.g.e., s. 43-55.

⁸⁹ A.g.e., s. 28.

⁹⁰ A.g.e., s. 73.

⁹¹ A.g.e., s. 126-127.

tanımladığı bu hazırlıkların en başta Cemal Paşa'nın ürünü olduğunu, Enver Paşa dâhil olmak üzere Osmanlı üst komuta kademesinin çok etkilendiklerini defaatle belirtmiştir.⁹² Esasen, yazarın Cemal Paşa'ya dair mütalaalarında en fazla övgüyle söz ettiği husus, onun imar ve iâşe faaliyetleri olmuştur. Hatta Cemal Paşa'nın bölge valisi olması durumunda ne büyük icraatlar yapabileceğinden bahsetmiştir.

Bilindiği üzere Cemal Paşa, 2. Kanal Seferi'nin kapsamını genişleterek bunu bir Mısır Seferi'ne dönüştürmek istemiştir. İlk başta bu talebini kabul ettirmekte muvaffak olsa da, daha sonra cephelerde yaşanan gelişmeler neticesinde 4. Ordu'dan önemli miktarda kuvvet diğer bölgelere kaydırılarak sefer küçük çaplı bir harekâta dönüştürülmüştür. İşte bu gelişmeler öncesi Cemal Paşa'nın Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderdiği Mısır Seferi için gerekli kuvvet, silah ve malzeme hakkındaki rapor olduğu gibi esere koyulmuştur. Bu rapor Kanal Seferleri'nin incelenmesi açısından oldukça önemli bilgiler içermektedir. Sadece harekâtı gerçekleştirecek birliklerin yapısı değil, bölgede harekât icrası için gerekli silah, teçhizat ve araçların nitelik ve nicelikleri hakkında da bilgi vermekte, lojistiğin harbin icrasındaki rolünü göstermektedir. Top arabalarının tekerleklerinin çapı, silah ve mühimmatın ne tarzda sandıklanmasının gerektiği, savaş gemilerine karşı kullanılacak top mermilerinin cinsi, develerle havan mermisi taşınması için özel semerler üretilmesi, çöle uygun giysiler, çöl erzakı gibi talepler⁹³ bölgedeki harbin yapısının anlaşılması açısından elzemdir. Buna benzer şekilde, Limon von Sanders'in başkanlığındaki danışmanlık heyeti içerisinde yer alan Kurmay Yarbay von Kress'in Alman Genelkurmay Başkanı General von Falkenhayn'a Mısır seferi hakkında yazdığı muhtıradan da 4. Ordu'nun lojistik ihtiyaçlarıyla sıralanmıştır.⁹⁴

Ali Fuad Bey'in kapsamlı bir Mısır Harekâtı icrasına olumlu baktığı, ancak yeterli sayıda kuvvetle İngilizlerin bölgeden atılabileceğini düşündüğü görülmektedir. Bunu başarmanın lojistik olarak mümkün olduğunu şu sözlerle anlatmıştır: “İngilizler bizim yirmi bin kişilik bir kuvveti ve ağır topçuyu Tih Sahrası'ndan geçirerek Kanal önüne getireceğimize pek ihtimal vermemişlerdi. Mademki Tih Sahrası'ndan yirmi bin kişilik bir seferi kuvvet geçmişti, daha büyüğü de geçebilirdi. Ve mademki ağır obüs bataryası Kanal'a gelebilmişti, daha modern birçok ağır obüs ve havan bataryası da Kanal'ın önüne getirilebilirdi. Napolyon, ‘benim atımın ayağının geçtiği yerden bir ordu da geçebilir’ demişti ve gerçekten de geçmişti.”⁹⁵

Ali Fuad Bey, 4. Ordu Karargâhı'nın durumuna ve Cemal Paşa ile ilişkilerine oldukça önem atfetmiştir. Karargâhta görev yapan subaylar, bunların milliyetleri hakkında bilgi vermiş, karargâhın bürokratik yapısını, işleyişini “hususî maiyet”, “asıl karargâh” ve “müşavirler” başlıkları altında incelemiştir. Bunların fonksiyonlarını tanımlamış, hangi subayların görev yaptıklarını açıklamıştır. Cemal Paşa'nın yakınlarından (yaverler, emir subayları, şifre memurları, komiteciler, fedailer, şahsî muhafızlar) oluşan hususî maiyeti eleştirerek yetki karmaşası yarattığını belirtmiş ve şunu eklemiştir:

Ben bu ‘hususî maiyet’ yüzünden üç yıl çok üzuldüm. İngilizler, Şerif Hüseyin, Tih Sahrası, Kanal Seferleri, kıyı cephesi, Hicaz çölü, iç cephe, iâşe, yakacak ve ikmal sıkıntıları, elem verici siyasi

⁹² Lojistik hazırlıkların anlatıldığı kısım için bkz. A.g.e., s., s. 85-101.

⁹³ A.g.e., s. 150-154.

⁹⁴ A.g.e., s. 162-166.

⁹⁵ A.g.e., s. 144.

işler ve bir krallık kadar geniş olan ordu mıntikasının çeşitli karışık işleri beni yormadı. Beni 'hususî maiyet' ve onunla yapılan sessiz savaş yordu ve sınırlarımı bozdu.⁹⁶

Hususî maiyetin varlığını Cemal Paşa'nın "iltimas" alışkanlığına bağlayan yazar, bilhassa eserin son kısımlarında Cemal Paşa ile yaşadıkları fikir ayrılıklarını kaleme alırken de bu probleminden defaatle bahsetmiştir.

Eserde İngilizlerin 2. Kanal Seferi savunma planlarına da yer verilmiştir. Buna göre müdafaa Mısır'dan değil, Kanal'ın doğusundan yapılacaktır. Bunun nedenleri İngiliz kaynaklarına dayanılarak Osmanlı 4. Ordusunun ilk seferdeki cesaretiyle ve ikinci sefer için yapılan kapsamlı hazırlıklarla bağdaştırılmıştır. Sözgelimi Manchester *Guardian* gazetesinde 1915 Mayıs'ında çıkan bir makaleye atıf yapılmıştır. İlgili makaleden şu alıntı yapılmıştır:

Bizim kumandanlarımız ve yöneticilerimiz şimdiye kadar Türkleri aciz ve Mısır'a tecavüze güçleri yetmez sanıyorlardı. Bu kanaatlerinin ne kadar yanlış olduğu geçen Ocak ayı içinde on beş-yirmi bin neferlik bir Türk kuvvetinin 350 kilometre uzunluğundaki Sina Çölü'nü büyük bir düzenlilikle geçerek Kanal önüne gelmiş ve hatta pek ilkel araçlarla 600 neferi Kanal'ın beri tarafına geçirmiş olmalarıyla sabit olmuştur. Türklerin şimdi haber aldığımız hummalı hazırlıkları bir iki seneye kadar pek önemli sonuçlar verebileceğinden o zaman Türkler geçen defaki 600 nefer yerine belki on bin, hatta yirmi bin kişiyi cebri hücumla Kanal'ın batı kıyısına geçirerek orada kuvvetli bir biçimde yerleşmeyi başarırsa bizim Kanal ulaşımımız ne hale gelmiş olur?⁹⁷

Bunun yanında, 1916 yılı başında Mısır'a gelerek Kanal'ın savunmasıyla görevli generale (General Murray) burayı nasıl savunacağını soran İngiliz Harbiye Nazırı Lord Kitchener'in görüşlerine yer verilmiştir. Harbiye Nazırı, Türk topçularının Kanal ulaşımını kesme girişimlerini engellemek, onların yayılacağı sahayı kontrol etmek için Kanal'ın 15 kilometre doğusunda müstahkem bir mevzi kurulmasını emretmiştir. Ali Fuad Bey, tarafsız biçimde Kitchener'in bu düşüncesinin askerî açıdan çok doğru ve isabetli olduğunu belirtmiştir.⁹⁸

Genel olarak yazar 4. Ordu'nun faaliyetlerine birinci elden gözlemlerine dayalı olarak tanıklık etmiştir. Bir harp tarihi yazmaktan çok savaş anılarının kaleme alındığı eser, harbin tüm safhalarına dair bilgiler içermektedir. Ayrıca yazar olayları çeşitli kaynaklara dayanarak objektif şekilde aktarmaya çalışmıştır. Bu açıdan 1. Dünya Savaşı'nda Suriye Cephesi ve Kanal Harekâtlarının incelenmesinde faydalanılabilecek bir çalışma haline gelmiştir.

SONUÇ

Ali Fuad Erden üç farklı dönemde (II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet, Cumhuriyet) yayınlar yapmış, birbirinden farklı coğrafyalarda cereyan eden harpleri incelemiştir. Çağdaşlarından farklı olarak onun eserlerinde – Suriye Hatıraları hariç – Osmanlı merkezli bir anlatım yoktur. 93 Harbi'ni konu edindiği iki eserinde konuyu hem Osmanlı, hem de Rus orduları açısından ele almıştır. Lojistik durum, savaş planları, muharebelerin icrası ve elde edilen neticeler iki ordunun da gözünden tetkik edilmiştir. Rus-Japon Savaşı'nı ele aldığı çalışması ise Osmanlı tarihinden tamamen bağımsız

⁹⁶ A.g.e., s. 130-132.

⁹⁷ A.g.e., s. 192.

⁹⁸ A.g.e., s. 193.

yazılmış olması hasebiyle müstesna bir yere sahiptir. Fransızca ve Almancaya hâkimiyeti onun Osmanlı dışındaki devletlerin askeri tarihlerine hâkim olmasını sağlamıştır.

Savaşı bir bütün olarak (savaş öncesi durum, askeri hazırlıklar, lojistik, sevk ve idare, muharebelerin icrası ve neticeler) ele alan Ali Fuad Bey, muharebelerin anlatımında harp ceridesini andıran bir yazım tarzı kullanmasına karşın, doğrudan nakil yapmamış, kaynaklardan edindiği bilgileri irdelenmiş ve bazen tashih etmiştir. Bizzat kendisinin de ifade ettiği üzere modern subayların yetiştirilmesinde öğretici olması amacıyla eserlerini kaleme alan Ali Fuad Bey, böylece faydacı bir anlayışı benimsemiştir. Buna koşut olarak gerek metin aralarında, gerekse ayrı kısımlar halinde mütalaalarına yer vermiştir. Ele aldığı tüm muharebelerde orduların sevk ve idaresi, silah ve mühimmatı, lojistik durumu, uyguladığı taktikler hakkında çıkarımlarını paylaşmıştır. Suriye Cephesindeki hatıralarını faydacı bir anlayışla kaleme almış olmamasına rağmen, yöntem açısından diğer askeri tarih çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Genel olarak yazarın tüm eserlerinde teknik ilerlemelere karşın kumandanlık becerilerinin, sevk, idare ve uygulanan taktiklerin, dolayısıyla subayların eğitiminin önemi vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aydın, Mithat, “Ali Fuad (Erden)'in Savaş Hatıratında I. ve II. Süveyş Kanalı Seferi”, *Belgi*, Sayı 13 (Kış 2017/I): 362-387.
- Düzen, Hazal “Orgeneral Ali Fuad Erden'in Hayatı ve Faaliyetleri (1883-1957).” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2022.
- Erden, Ali Fuad. *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Erden, Ali Fuad. *İsmet İnönü*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.
- Fuad, Ali. *Musavver Rus-Japon Seferi*, Cilt 1-5, İstanbul: Kitaphane-i İslam ve Askeri, 1321.
- Fuad, Ali. *1293-1294 Osmanlı-Rus Seferi*, Cilt 1-5, İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1326.
- Erden Ali Fuad, *Paris'ten Tih Sabrasına*, Ankara: Ulus Basımevi, 1949.
- Fuad, Ali. *Süleyman Paşa Ordusunun Balkanlardaki Harekâtı*, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1340.
- Mumcu, Uğur, *40'ların Cadı Kazanı*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993.
- Ocak, Başak, *Tüccarşade İbrahim Hilmi Çığraçan*, İstanbul: Müteferrika Yayınları, 2003.
- Özcan, Ahmet. “Askeri Tarih, Tarihsel Gelişimi, Yazarlar ve Okurları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Journal of War Studies* 1, no. 1 (2020): 3-23.